

ОСВІТА І СВІТОГЛЯД ОСОБИСТОСТІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття обґрунтовує необхідність запровадження у освітянський процес принципово нового вступного курсу "Світорозуміння особистості III тисячоліття" як назрілу цивілізаційну проблему початку ХХІ століття.

Ключові слова: цивілізація, парадигма розвитку суспільства, Колективний Розум людства, сфера розуму (ноосфера), коеволюція людини та біосфери, освіта, світогляд, світорозуміння, картина світу.

Ми живемо у той час, коли людству усім ходом історичного розвитку запропоновано альтернативу: або кардинально переорієнтувати парадигму розвитку суспільства, або стати свідком "кінця історії".

Щоб вижити і продовжити розвиток цивілізації – необхідно змінити себе, писав ще у 50-х роках ХХ століття один із засновників кібернетики Н. Вінер. Ще далі пішов видатний вітчизняний вчений В. І. Вернадський, закликаючи до глобального поєднання людства на розумній, максимально гуманізованій та екологізованій основі зі своєю ідеєю становлення сфери розуму (ноосфери), запропонованої як якісно нового стану цивілізації [1, с. 144].

Водночас, суворо довести можливість переходу у той стан, який В. І. Вернадський називав ноосферою, мабуть неможливо. Також як і довести можливість об'єднання народів світу на цій ідейній платформі. Але не вірити у таку можливість – злочин перед людством, оскільки віра народжує енергію, а енергія людини породжує сили для перборення перешкод.

Так чи інакше, людству на шляху до ноосфери ще треба подолати чимало складнощів і по суті збудувати ноосферу, тобто змінити структуру системи "біосфера + суспільство". На цьому шляху людина має перебороти перш за все саму себе, і загалом не так очевидно, що з цією задачею їй вдасться упоратись. Особливо, враховуючи реальність і все більшу всеосяжність ринкової економіки з її неспідконтрольними ТНК, різноманіттям культур і суспільних структур, національних і релігійних особливостей життя людей.

Але цей процес вже розпочався незалежно від волі окремих людей. Він – прояв особливостей самоорганізації суспільства, його адаптації до умов існування, що змінюються. Особливо показово, що до цього процесу все частіше долучається Колективний Розум людства (поки що досить мляво але все більш і більш настирливо).

І документи світових форумів останнього двадцятиліття – яскраве свідчення прояву цього Розуму [2-7].

Як зазначає наш сучасник академік Моїсєєв М. М., "...людство просто не зможе вижити на Землі, не набувши певних стандартів у своїх взаємовідносинах з Природою. Ось чому сьогодні більше, ніж будь-коли, необхідно намагатися дотримання принципів раціональної організації суспільства, узгодження побудови суспільних структур, системи звичаїв (моралі) з реальними умовами життя людини та тенденціями розвитку біосфери, що спостерігаються" [8, с. 170].

Під терміном "раціональне суспільство" М. М. Моїсєєв має на увазі суспільство, яке прямує у епоху ноосфери (або таке, що вже існує у цій епосі), тобто цілеспрямовано спрямоване до формування режиму взаємоузгодженої спільної еволюції (коеволюції) людини та біосфери, здатне направляти розвиток Природи та суспільства, узгоджувати ці процеси.

Криза у взаєминах Природи та суспільства стрімко наростає, і освіта повинна поступово виходити за рамки вузького професіоналізму для того, щоб сучасна людина сприймала світ у його цілісності.

Тільки уява про загальну логіку розвитку того світу, у якому ми живимо, допоможе нам уникнути катастрофічних наслідків кризи, яка невмолимо насувається. А може, і уникнути самої кризи.

Ключ до самозбереження сучасної цивілізації – світорозуміння, сформоване сьогодні.

Можливості суспільства споживання – цивілізації, що виникла у результаті неолітичної революції¹, – вичерпані або близькі до вичерпання. Усі блага, які це суспільство було здатне надати

¹ *Неолітична революція* (неоліт. новий кам'яний вік: від грецьк. нео – новий і літ – камінь, бл. 8-3 тисячоліття до н.е.) – перехід від привласницького типу господарства (збирання, полювання) до виробничого типу (землеробство, скотарство).

людям, ними вже отримані, і людство вступає у епоху якісних змін парадигми свого розвитку [9, с. 12-13].

Якщо користуватися мовою теорії динамічних систем, зазначене суспільство вступає у фазу біфуркації², коли буде відбуватися зміна каналу самого процесу суспільної еволюції, самого типу еволюційного розвитку суспільства (а можливо, і самого характеру антропогенезу).

Людина розумна у процесі свого становлення неодноразово зустрічала подібні перебудови, вона долала труднощі, що виникали, але ці труднощі коштували досить недешево. Однак, тепер, на початку III тисячоліття homo sapiens має потенційну можливість зустріти чергову біфуркацію у всеозброєнні сучасних знань і вибрати способи дій, що максимально скорочують витрати або навіть дозволяють уникнути основних складнощів можливої кризи.

І тут важливо, щоб і сучасне покоління, і, особливо, наступні були не тільки "всозброєні сучасними знаннями", але насамперед сприймали світ відповідно до нового світорозуміння³, яке нам ще треба буде сформувані на їх основі. Адже сучасні моральні основи, наш духовний світ і поведінка у біосфері, які склалися у результаті природної еволюції, більше не відповідають тим умовам життя, у які заглиблюється суспільство.

Прогнозуючи майбутнє, не можна не приймати до уваги, що біологічно (і, мабуть, психологічно) ми майже не змінилися з часів льодовикової ери, і на цій основі розвивалася цивілізація як певний процес самоорганізації, що диктується суворими умовами життя палеоліту⁴.

Звичайно, було б небезпечною утопією формування уявлення про можливість існування певного єдиного (тим більше, виключно правильного) світорозуміння. За великим рахунком, у кожної людини є свій власний світогляд, світорозуміння.

Водночас, усі люди належать до єдиного біологічного виду, і, значить, для забезпечення стабільності роду людського існує об'єктивна необхідність певних універсальних констант, що

визначають уявлення людей про навколишній світ, про своє місце у ньому і своїх обов'язках щодо оточення – стосовно Природи та інших людей.

Певну множину цих універсальних констант і пропонується називати світорозумінням. Формування зазначених універсальних констант, напрацювання такого світорозуміння, що має допомогти людям вижити у критичних ситуаціях, і закріплення їх у свідомості людей уявляється найважливішою задачею цивілізації XXI століття. Саме цивілізації, а не тільки науки. І тепер цей процес вже не може бути спонтанним процесом самоорганізації, на такий порядок вже не має часу. Цей процес має стати процесом цілеспрямованої діяльності Колективного Розуму людства. Тільки вирішення цих світоглядних проблем – ключ до збереження цивілізації на планеті Земля.

Витоки світогляду

Світогляд формується у людини протягом усього життя, і він змінюється і з віком, і з накопиченим життєвим досвідом. Світогляд визначається множиною чинників та обставин, але існують три джерела, на тлі яких головним чином і відбувається його формування і які, що вкрай важливо, доступні вивченню.

Перше – традиції, міфи, пам'ять про далеке минуле свого народу... Власне, з їх засвоєння у нашого далекого предка і починалось становлення світогляду. Але і сьогодні подібні уявлення відіграють не останню роль, адже це – опора на певні древні, не повністю втрачені або просто інтуїтивні знання і навіть забобони. Ці "знання" і носять назву "езотеричних"⁵. Вони прийшли до нас з далеких глибин історії людини та й не зникли навіть сьогодні, у епоху космосу та ядерної енергії. Серед них особливо треба виділити все те, що пов'язане з взаємовідносинами людини та Природи, впливом останньої, як правило благодіючим, на людину.

Друге – релігії. Це цілі системи світогляду, їх багато, вони різні і сформувалися значно пізніше тієї первинної езотеричної складової, про яку говориться вище. У їх основі – та чи інша система міфів, які сприймаються як догмати віри і не підлягають обговоренню. Вони дуже глибоко входять до свідомості людини, а у деяких релігіях, наприклад у ісламі, ідея єдиного Бога переплітається з встановленням образу життя. У ліберальних країнах релігія відокремлена від держави і є особистою справою громадян.

⁵ *Езотеричний* (від грецьк. – внутрішній) – таємний, прихований, призначений виключно для посвячених (про релігійні обряди, містичні вчення, магичні формули).

² *Біфуркація* – поділ, розгалуження чогось на два потоки, напрямки (цит. за вид. "Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005". – С. 85).

³ *Світорозуміння* – сукупність поглядів на світ, розуміння світу, дійсності. – Там само. – С. 1300.

⁴ *Палеоліт* – (від грецьк. палео – давній і літ – камінь, бл. 2,6 млн років тому, давній камінний вік) – перший історичний період кам'яного віку з початку використання кам'яних знарядь гомінідами (представниками роду homo sapiens) до появи у людини землеробства і скотарства.

У різні періоди історії людства релігії відігравали різну роль, але для нашого предмету розгляду важливо те, що вони займають певне місце у духовному світі людини. Можливо, вони заповнюють якісь духовні "білі плями", адже, дійсно, якщо не приймати до уваги особливостей міфів, властивих будь-яким релігіям, то вони говорять про одне й те ж. Наприклад, у всіх релігіях присутні етичні принципи типу "не роби ближньому того, чого ти не хочеш, щоб він зробив стосовно тебе".

Третє джерело світогляду – це ідея Природи, це знання про природні процеси, про місце людини у Природі та про ступінь впливу людини на плин природних процесів. Власне це і є те, хочеться називати світорозумінням – найважливішою складовою світогляду. Наукові знання малюють "Картину світу", що не протирічить практичному досвіду людини, вони вказують на її місце у біосфері та у Всесвіті загалом, вони є джерелом практичних рішень, у тому числі й у повсякденній практиці людини.

Відокремити роль кожного з джерел сучасного світорозуміння і вивчати їх окремо один від одного або ігнорувати їх вплив на людину практично неможливо, а може й небезпечно, оскільки усі вони складають сутність духовного світу людини, його єдність і визначають у складних ситуаціях вибір його поведінки.

Однак, враховуючи тематику і формат статті, зосередимо нашу увагу саме на останній складовій світогляду. Адже це джерело світогляду наразі й визначає насамперед світогляд сучасної людини. Він еволюціонує, розвивається разом з розвитком наших знань.

У різні часи його значення було різним: якщо у античні часи у Древньому Єгипті знання були привілеєм лише вузького кола жерців, у XX столітті роль наукового джерела світогляду якісно змінилася. За останні сто років могутність цивілізації багаторазово зросла, наші знання про природні процеси незмірно поглибилися. Ще на початку XX століття В. І. Вернадський говорив про те, що практична діяльність людини стає головною геологоутворюючою силою планети.

Сьогодні, у добу ядерної енергії загальновідомо, що людині підвладно знищення усього живого на планеті Земля. Тому чітке розуміння потенційних можливостей активної діяльності людей і ризиків для долі людини, які можуть бути наслідком такої діяльності, якщо остання не контролюється Колективним Інтелектом людства, мають стати одним з наріжних каменів світорозуміння, а, отже, і системи освіти.

Криза у взаємовідносинах Природи та суспільства стрімко зростає, і освіта повинна далеко

виходити за рамки вузького професіоналізму. Сучасна людина має бачити світ у його цілісності. Тільки уява про загальну логіку розвитку того світу, у якому ми живемо, допоможе нашій цивілізації уникнути катастрофічних наслідків кризи, що невмолимо насувається. А може, й не допустити найгірших сценаріїв самої кризи.

Вже визріло уявлення про необхідність пропедевтичного⁶ учбового курсу "Світорозуміння особистості XXI століття". І такий курс повинен передувати викладу суспільствознавчих дисциплін і філософії, для яких він має слугувати вступом. Він особливо потрібний для гуманітаріїв, хоча і на природничих, і технічних факультетах загальних знань про процеси розвитку сучасного світу і процеси пізнання явно недостатньо для вирішення чисельних питань моральності, права, сучасної політики, екології.

Метою цього курсу має стати висновок слухача про те, що усе у Природі – і нежива речовина (заклякля⁷ матерія за термінологією В. І. Вернадського), і світ живого, і суспільство – підкорюються певній загальній логіці, *універсальному еволюціонізму* за М. М. Моїсеєвим. Тому, що усі вони є елементами певної єдиної системи.

Як наслідок, має бути сформоване розуміння про нагальність спеціальної підсистеми освіти, у підґрунті якої повинна бути певна світоглядна універсалія, що найбільш адекватно передається українською як "світорозуміння". Найближчим за змістом є словосполучення "картина світу", але це поняття є дещо вузьким, що не охоплює внутрішнього світу людини. Зазначене світорозуміння має бути дійсно певною універсалією, яка ґрунтується на даних науки та практичному досвіді людини.

Зазначений курс має допомогти студентам у вивченні того, що і є світорозумінням, у основі якого лежить уявлення про єдність усього того, що відбувається як елементів єдиної системи, яка самоудосконалюється, тобто еволюціонує; про єдність логіки розвитку елементів навколишнього світу. І це світорозуміння не повинне залежати від того, де мешкає людина – у Австралії, Америці, Європі чи деінде ще, оскільки людина – єдиний біологічний вид, і принципи його взаємовідносин з Природою у головному не повинні припускати різночитань. Ці принципи мають забезпечити режим коеволюції з рештою біосфери, інакше можуть стати джерелом необоротних трагедій на цивілізаційному рівні.

⁶ Пропедевтичний (від грецьк. – попередньо навчаю) – підготовчий, вступний курс, викладений у стислій і доступній формі; вступ до курсу якоїсь науки.

⁷ Заклякля – не жива (від російської *косная*)

Створена у майбутньому необхідна навчально-методична база дозволить впровадити у освітянський процес нового пропедевтичного курсу, який і має на меті надати можливість молоді – майбутнім фахівцям у різних галузях науки, освіти, економіки та культури отримати уявлення про загальну логіку розвитку того світу, у якому ми живемо, допоможе нашій цивілізації уникнути катастрофічних наслідків кризи, що невмовимо насувається.

Такий курс повинен передувати викладу суспільствознавчих дисциплін і філософії, для яких він має слугувати вступом. Він особливо потрібний для гуманітаріїв, хоча і на природничих і технічних факультетах загальних знань про процеси розвитку сучасного світу і процеси пізнання явно недостатньо для вирішення чисельних питань сучасної екології, політики, моральності.

Література

1. Беглий О. Космос і світовий правопорядок / О. Беглий // Матеріали Наукових читань "Дніпровська орбіта-2007". – Дніпропетровськ: НЦАОМ, 2007. – С. 140-147.

2. *Программа действий*: Повестка дня на XXI век и другие документы конференции у Рио-де-Жанейро у популярном изложении. – Женева: Изд. Центр "Наше общее будущее", 1993. – 70 с.

3. *Стратегия по обеспечению более безопасного мира*. Док. ООН А/ CONF. 172/9. – Нью Йорк: Изд. ООН, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/docs/yokohama94.pdf>

4. *Резолюция "Космос на рубеже тысячелетий: Венская декларация о космической деятельности и развитии человеческого общества" / Доклад Третьей Конференции Организации Объединенных Наций по исследованию и использованию космического пространства у мирных целях*. Док. ООН А/CONF. 184/6. – Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1999. – 175 с.

5. *Декларация тысячелетия (Декларация и Программа действий Форума тысячелетия "Мы, народы: укрепление Организации Объединенных Наций у двадцать первом веке")*. Док. ООН А/54/959 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/forumdec_intr/html.

6. *Доклад Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию и План выполнения решений*. Док. ООН А/CONF. 199/20. – Нью Йорк: Изд. ООН, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf.

7. *Декларация принципов "Построение информационного общества – глобальная задача у новом тысячелетии"*. Док. ООН WSIS-03/GENEVA /DOC/4-R. – Женева: Изд. ООН, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/russian/conferen/wsis/geneva.htm.

8. *Моисеев Н. Н.* Универсум. Информация. Общество. / Н. Н. Моисеев – М.,: "Устойчивый мир", 2001.

9. Беглий О. Космічне право у структурі міжнародного правопорядку постіндустріального суспільства / О. Беглий // Часопис "Публічне право", № 1. – Київ – Ужгород: Ужгородський ун-т, 2011. – С. 12-18.

А. В. Беглий

Образование и мировоззрение личности начала XXI века.

Статья обосновывает необходимость введения в образовательный процесс принципиально нового вступительного курса "Миропонимание личности III тысячелетия" как назревшую цивилизационную проблему начала XXI века.

A. Begliy

Education and personal outlook beginning of XXI century.

Article justifies the need for introduction in educational process of a new introductory course "Outlook identity of the third millennium" as a civilizational problem overdue beginning of XXI century.